

Прынцыпы навучання беларускай мове ў аспекце лінгвакультуралагічнага падыходу

Лінгвакультуралагічны падыход да навучання беларускай мове забяспечвае “ўсведамленне вучнямі мовы як феномена культуры, у якім знайшлі адбітак яе праяўленні, выпрацоўку ўменняў карыстацца культуразнаўчымі звесткамі з мэтай забеспячэння паўнацэннай камунікацыі” [1, с. 6]. Укараненне ў вучэбную практыку названага падыходу патрабуе вызначэння новых прынцыпаў, якія разам з выпрацаванымі агульнадыдактычнымі і лінгваметадычнымі прынцыпамі забяспечаць яго рэалізацыю.

Разгледзім ужо сфармуляваныя ў лінгвадыдактыцы прынцыпы, звязаныя з навучаннем мове ў кантэксце культуры. Так, А. А. Быстрова вылучае *прынцып навучання мове як поліфункцыянальнай з’явы* [2, с. 58], акцэнтуючы ўвагу на неабходнасці ўліку ў навучанні кагнітыўнай, камунікатыўнай і кумулятыўнай функцый мовы. У сістэме навучання беларускай мове кумулятыўная функцыя мовы знаходзіць адбітак у лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі – выніку рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу.

М. Т. Баранаў сярод прынцыпаў навучання мове называе *экстралінгвістычны і гістарычны прынцыпы*. Першы прадугледжвае супастаўленне адзінак мовы і пазамоўных рэалій, другі – улік гістарычных змен, якія знайшлі адбітак у сучаснай літаратурнай мове [3, с. 136 – 137]. Названыя прынцыпы арыентуюць настаўніка на ўзмацненне семантычнай накіраванасці ў засваенні вучнямі фактаў і з’яў мовы.

Л. І. Новікава сфармулявала *прынцыпы адбору артэфактаў* – вербальных і невербальных феноменаў культуры (агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей), – якія могуць выкарыстоўвацца як сродкі навучання мове:

- *культуразнаўчы прынцып* (для навучання мове выбіраюцца артэфакты, здольныя далучыць вучняў да нацыянальнай культуры: помнікі архітэктуры, жывапісныя, музычныя творы і да т.п. як аб’екты апісання);
- *каштоўнаснаарыентаваны прынцып* (для навучання мове выбіраюцца пазітыўныя духоўныя каштоўнасці, у якіх знаходзяць адбітак найлепшыя рысы нацыянальнага характару і менталітэту народа);
- *прынцып сінхроннасці* (выяўляецца ў вывучэнні артэфактаў, з якімі вучні знаёмяцца на ўроках літаратуры (мастацкія тэксты), гісторыі (помнікі старажытнага дойлідства)) і інш. [4, с. 249 – 253].

У навучанні рускай мове Н. Л. Мішаціна выдзяляе *лінгвакультуралагічны прынцып*, разумеючы яго, “па-першае, як узмацненне, сістэматызацыю і вызначэнне іерархii культурных сэнсаў, уключаных у змест вучэбнага прадмета “Руская мова”, і, па-другое, як накіраванасць на прысваенне (асэнсаванне і перажыванне) культурных сэнсаў у працэсе дыялогу з культурнымі канцэптамі

і з уласнай асобай” [5, с. 119]. Рэалізацыя названага прынцыпу прадугледжвае структураванне зместу навучання мове на аснове канцэптаў рускай культуры.

Л. У. Юлдашава канстатуе неабходнасць “радыкальна змяніць суадносіны ў школьным вывучэнні зместавага і фармальнага бакоў мовы” [6, с. 41]. Найважнейшыя прынцыпы навучання мове як культурна-гістарычнаму асяроддзю, на думку Л. У. Юлдашавай, заключаюцца, па-першае, у тым, каб, “праз сістэму мовы навучыць спасцігаць сістэму светаразумення і адносін да свету народа, мову якога вывучаеш” [6, с. 41]; па-другое, у спасціжэнні каштоўнасці сваёй мовы праз выяўленне міжмоўных сувязей.

Вызначаныя намі прынцыпы навучання беларускай мове ў аспекце лінгвакультуралагічнага падыходу карэлююць з напрамкамі яго рэалізацыі (малюнак 1).

Малюнак 1 – Направкі і прынцыпы навучання беларускай мове ў аспекце лінгвакультуралагічнага падыходу

Прынцып навучання мове як феномену культуры арыентуе на тое, каб “навучыць успрымаць мову не як чыстую граматычную схему... але як спрасаваныя стагоддзямі феноменальныя бакі філасофіі, псіхалогіі, гісторыі, духоўнай культуры ў цэлым” [6, с. 41]. Рэалізацыя названага прынцыпу не павінна абмяжоўвацца рамкамі “культурарознаўчых” тэм курса беларускай мовы: “Беларуская мова як адлюстраванне нацыянальнага бачання свету” (6 клас), “Роля беларускай мовы ў развіцці нацыянальнай культуры” (8 клас), “Роля роднай мовы ў жыцці чалавека і грамадства” (10 клас) і інш. Усведамленню вучнямі феноменальнасці беларускай мовы спрыяе выкарыстанне пры

вывучэнні ўсіх раздзелаў курса мовы такіх метадаў і прыёмаў, якія дапамагаюць выявіць культурны фон (гістарычныя падзеі, факты культуры), што стаіць за нацыянальна маркіраванымі моўнымі і маўленчымі адзінкамі.

Мэтанакіраванае ўключэнне ў працэс навучання мове этымалагічных, лінгвакультуралагічных каментарыяў, увядзенне пазнавальных рубрык тыпу “Скарбы мовы”, вывучэнне лексікаграфічных даных, зварот да лінгвакультурознаўчых тэкстаў спрыяюць фарміраванню ў вучняў умення інтэрпрэтаваць моўныя факты праз прызму культуры, “расшыфроўваць” закадзіраваную ў моўных адзінках культурознаўчую інфармацыю. У выніку вучні прыходзяць да разумення таго, што, вывучаючы мову, яны “атрымліваюць у значэннях слоў каласальнае духоўнае багацце” [7, с. 123], “адкрываюць” для сябе мову як сховішча культуры, люстэрка культуры, універсальны сродак спасціжэння культурных каштоўнасцей.

Прынцып семантычнай накіраванасці навучання прадугледжвае ўзмацненне семантычнага аспекту ў вывучэнні нацыянальна маркіраваных моўных і маўленчых адзінак. “Неабходныя ў вучэбных мэтах аналіз, раскладанне слова на састаўныя часткі не павінны забіваць жывую душу значэння слова” [8, с. 31], – папярэджвае Н. Л. Арыніна. Ажыццяўленне названага прынцыпу звязана з раскрыццём дэнататыўных і канататыўных значэнняў лексічных адзінак; выяўленнем паходжання слоў-назваў культурных рэалій, тапонімаў і антрапонімаў, фразеалагізмаў, прыказак і прымавак; аналізам унутранай формы гаваркіх слоў.

Раскрыццё нацыянальна-культурнага кампанента значэння лексічных адзінак можа адбывацца двума шляхамі: 1) *семасіялагічным* – ад значэння слова (фразеалагізма, прыказкі) да культурнай рэаліі, якая знайшла адбітак у моўнай адзінцы; 2) *анамасіялагічным* – ад культурнай каштоўнасці, сімвала да таго, як яны ўвасоблены ў словы (фразеалагізме, прыказцы) [9, с. 65].

Прынцып апоры на этнакультуру грунтуецца на шырокім выкарыстанні ў якасці дыдактычнага матэрыялу культурознаўчых тэкстаў, што знаёмяць вучняў з гісторыяй і культурай Беларусі: нацыянальнымі каштоўнасцямі, звычаямі і традыцыямі, бытавой культурай, сімваламі культуры, рысамі нацыянальнага характару, выдатнымі дзеячамі мастацтва, навукі, гісторыі, сённяшнім культурным жыццём краіны. Аналіз культурознаўчых тэкстаў патрабуе раскрыцця іх культурнага патэнцыялу праз экстралінгвістычныя каментарыі, пастаноўку пытанняў і фармулёўку заданняў, накіраваных на асэнсаванне і эмацыянальнае перажыванне вучнямі зместу гэтых тэкстаў. Названы прынцып прадугледжвае таксама самастойнае стварэнне вучнямі культурознаўчых тэкстаў розных тыпаў, стыляў і жанраў з апорай на даведачную літаратуру, сродкі масавай інфармацыі, уласны культурны вопыт; удзел у абмеркаванні нацыянальна-культурных праблем.

Прынцып беларуска-рускага культурна-моўнага дыялогу вызначае двухвектарнасць навучання беларускай мове ў дыялогу культур: 1) вывучэнне моўных і маўленчых адзінак, у якіх знайшлі адбітак факты ўзаемадзеяння

беларускай і рускай моў (дыялог на моўным узроўні); 2) спасціжэнне каштоўнасцей рускай культуры (дыялог на культуралагічным узроўні).

Дыялог на моўным узроўні прадугледжвае, з аднаго боку, асэнсаванне вучнямі спецыфікі беларускай мовы на фоне яе супастаўлення з рускай мовай, з другога боку – выяўленне агульных рыс у беларускай і рускай мовах. Ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму дыялог на моўным узроўні спрыяе пераадоленню міжмоўнай інтэрферэнцыі. У *дыялогу на культуралагічным узроўні* асноўнымі дыдактычнымі адзінкамі з’яўляюцца культуразнаўчыя тэксты, якія паведамляюць пра каштоўнасці рускай культуры, адлюстроўваюць факты беларускай культуры праз прызму іх успрымання носбітамі рускай культуры.

Такім чынам, да прынцыпаў навучання беларускай мове ў аспекце лінгвакультуралагічнага падыходу адносяцца: прынцып навучання мове як феномену культуры, прынцып семантычнай накіраванасці навучання, прынцып апоры на этнакультуру, прынцып беларуска-рускага культурна-моўнага дыялогу.

Літаратура

1. Беларуская мова : V – XI класы : вучэбная праграма для агульнаадукацыйных устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь. – Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2009. – 56 с.

2. Обучение русскому языку в школе : учеб. пособие для студентов пед. вузов / Е. А. Быстрова [и др.]; под ред. Е. А. Быстровой. – М. : Дрофа, 2004. – 240 с.

3. Методика преподавания русского языка в школе : учебник для студентов высших педагогических учебных заведений / М. Т. Баранов [и др.]; под ред. М. Т. Баранова. – М. : Академия, 2000. – 368 с.

4. Новикова, Л. И. Культуроведческий аспект обучения русскому языку в 5 – 9-х классах как средство постижения учащимися национальной культуры : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Л.И. Новикова. – М., 2005. – 515 л.

5. Мишатина, Н. Л. Лингвокультурологический подход к развитию речи учащихся VII – IX классов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Н. Л. Мишатина. – СПб., 2000. – 223 л.

6. Юлдашева, Л. В. Методологические и методические аспекты проблемы языка как культурно-исторической среды / Л. В. Юлдашева // Рус. язык в школе. – 1990. – № 4. – С. 41 – 47.

7. Верещагин, Е. М. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, рече-поведенческих тактик и сапиентемы / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров; под ред. Ю. С. Степанова. – М. : Индрик, 2005. – 1040 с.

8. Арина, Н. Л. Уроки прекрасного : из опыта работы / Н. Л. Арина. – М. : Просвещение, 1983. – 128 с.

9. Bonvillain, N. Language culture, and communication. The Meaning of messages / N. Bonvillain. – Upper Saddle River, New Jersey : Prentice Hall, 1997. – 374 p.